หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑๐

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะนักประวัติศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิใช่เพียงแต่ทรงสร้างประวัติศาสตร์ให้แก่ประเทศไทยเท่านั้น แต่พระองค์ท่านยังทรงเป็นผู้เขียนประวัติศาสตร์ด้วย ทั้งนี้ปรากฏตามพยานหลักฐานว่า ในหนังสือพระนิพนธ์จำนวนมากกว่า ๖๐๐ เรื่องนั้น เป็นหนังสือประวัติศาสตร์หรือเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เสียเกินกว่าครึ่งหนึ่งของทั้งหมด และครั้นเมื่อเปรียบเทียบกับนักเขียนประวัติศาสตร์ไทยคนอื่น ๆ แล้วก็จะปรากฏอีกว่า สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ไว้ได้มากกว่าผู้ใด อนึ่ง พระองค์ท่านทรงเป็นผู้เปิด**หนทางสายใหม่**ไว้ให้กับการเขียนประวัติศาสตร์ไทย โดยการที่ได้ทรงนำเอาวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ตามแบบสมัยใหม่อันเป็นแบบสากลนิยมมาใช้ในประเทศไทยเป็นบุคคลแรก และแม้ว่าพระองค์ท่านจะทรงมีพระภารกิจในราชการหน้าที่ต่าง ๆ มาเกือบตลอดพระชนมชีพ แต่กระนั้นพระองค์ท่านก็ยังได้ทรงทำงานทางด้านประวัติศาสตร์ไว้เป็นอันมาก มีการค้นคว้า การไต่สวน การสอบสวน และการนิพนธ์หนังสือเป็นอาทิ และผลงานที่ทรงทำไว้ได้ใช้เป็นหลักฐานสำคัญของการศึกษาค้นคว้าของนักศึกษาอยู่ในสมัยปัจจุบันนี้ เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงได้รับถวายพระสมัญญานามว่า "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ของไทย"

การศึกษาประวัติศาสตร์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระทัยฝักใฝ่ในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาแต่ยังทรงพระเยาว์ วิชาการทั้งสองอย่างนี้เป็นสิ่งที่แยกออกจากกันโดยเด็ดขาดไม่ได้ ทั้งยังต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นักประวัติศาสตร์ที่เชี่ยวชาญจำต้องมีความรู้ทางโบราณคดีด้วย ส่วนนักโบราณคดีที่สามารถก็ต้องศึกษาวิชาประวัติศาสตร์มาก่อนดังนี้เป็นต้น จึงนับเป็นโชคดีที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงสนพระทัยศึกษาวิชาทั้งสองมาก จากหลักฐานทั่ว ๆ ไปกล่าวว่าพระองค์ท่านทรงเรียนวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จกรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทั้งสองพระองค์นี้ทรงศึกษามาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกทีหนึ่ง[๑] เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงเป็นนักปราชญ์ รอบรู้ในวิชาการด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะในวิชาประวัติศาสตร์ ได้ทรงศึกษาเล่าเรียน และได้ทรงค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ อันเป็นรากฐานแห่งวิชาความรู้ทางประวัติศาสตร์ของชาติไทยไว้มาก พระราชนิพนธ์เรื่องการแห่พระราชสาส์นไปยังกรุงจีนก็ดี ตำนานพระแก้วมรกตในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ก็ดี ตลอดจนพระราชหัตถเลขาที่มีพระราชทานบุคคลต่าง ๆ ก็ดี เป็นรากฐานและแนวทางที่จะศึกษาเรื่องราวของชาติและบ้านเมืองได้เป็นอย่างดีทั้งสิ้น พระราชหัตถเลขาถึงเซอร์ ยอน เบาริง ราชทูตจากราชสำนักสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิคตอเรีย เรื่องต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องราวประวัติศาสตร์ชาติไทยสมัยเริ่มแรกย่อมเป็นพยานยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์เป็นอย่างดี"[๒]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเจริญพระชันษาไม่ทันได้ทรงศึกษาวิชาประวัติศาสตร์จากสมเด็จพระบรมชนกนาถโดยตรง แต่ก็เป็นโชคดีที่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ดังเช่นสมเด็จพระบรมชนกนาถ และได้ทรงถ่ายทอดความรู้ให้พระองค์อีกทีหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นทั้งนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี โดยเฉพาะโปรดทรงสอบสวนทางโบราณคดีมาก

---

๑ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล, ชีวิตและงานของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า ๓๕

๒ ม.ร.ว. สุมนชาติ สวัสดิกุล, "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในฐานะทรงเป็นนักประวัติศาสตร์," ใน, สุมนชาติบิพนธ์ (พระนคร : คณะอักษรศาสตร์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๕๘ – ๑๕๙

ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ตอนหนึ่ง และเป็นตอนที่เกี่ยวกับการศึกษาโบราณคดีของพระองค์เองด้วย สมควรยกขึ้นมาอ้างดังนี้ คือ

"อันการสอบสวนพงศาวดารโดยทางวิชาด้วยอาศัยตรวจค้นของโบราณ เริ่มมีขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงสอบสวนโบราณคดี และทรงชี้แจงชักชวนผู้ซึ่งสนองพระเดชพระคุณอยู่ใกล้ชิดให้เห็นประโยชน์ในการศึกษาโบราณคดี ตัวข้าพเจ้าอยู่ในพวกที่เลื่อมใสคนหนึ่ง จึงได้เอาใจใส่สอบสวนโบราณคดีแต่นั้นมา...."[๓]

อีกตอนหนึ่งทรงกล่าวถึงการศึกษากับสมเด็จกรมพระยาบำราบปรปักษ์ว่า

"....ยังจำได้ถึงสมัยเมื่อฉันเป็นนายทหารมหาดเล็กประจำอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เวลาค่ำมักชอบไปเฝ้าสมเด็จเจ้าฟ้า กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ ที่วังตรงหน้าประตูวิเศษชัยศรี ทูลถามเรื่องโบราณต่าง ๆ ท่านก็โปรดตรัสเล่าให้ฟังโดยไม่ทรงรังเกียจ ดูเหมือนจะพอพระหฤทัยให้ทูลถามด้วยเสียอีก..."[๔]

บุคคลอีกผู้หนึ่งที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงศึกษาวิชาโบราณคดีด้วย คือ สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทั้งนี้พิจารณาได้จากเรื่องราวที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่องความทรงจำว่า ในขณะที่ทรงผนวชสามเณรอยู่นั้นเวลาใดที่ทรงมีเวลาว่าง มักเสด็จขึ้นเฝ้าสมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระอุปัชฌาย์ ผู้ทรงมีความรู้อย่างเชี่ยวชาญ

---

๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ, หน้า ๒

๔ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ง – จ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาณาจักร ดังที่ทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ อยู่เสมอว่า

"....เมื่อข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขึ้นไปตรวจราชการเมืองเหนือ ลองค้นหาเมืองโบราณพบอยู่ที่หลังตลาดปากน้ำโพ แขวงจังหวัดนครสวรรค์เมืองหนึ่ง ตรงกับแผนที่เมืองพระบาง...."[๔]

"....ต้องการดูโบราณสถานต่าง ๆ ที่เมืองกำแพงเพชรเสียบ้าง ที่จริงก็เคยมาเมืองกำแพงเพชรถึง ๕ ครั้ง ทั้งเที่ยวนี้ โบราณวัตถุทางฝั่งตะวันออกได้เคยดูและเคยถ่ายรูปแต่ก่อนแล้วโดยมาก...."[๙]

"ฉันไปเมืองเพชรบูรณ์นั้น มีกิจอย่างหนึ่งซึ่งจะไปสืบเมืองโบราณด้วย.... แต่ข้อสำคัญของการดูเมืองโบราณแห่งนี้ อยู่ที่ไปพบของจำหลักศิลาแปลก ๆ มีอยู่เกลื่อนกลน เพราะยังไม่มีใครเคยไปค้นของโบราณมาแต่ก่อน พวกชาวบ้านนำไปให้ ฉันเห็นสิ่งใดชอบใจ ฉันก็ให้เงินรางวัลแก่ผู้นำ ถ้าเป็นของขนาดย่อมพอจะส่งมากรุงเทพฯ ได้ ก็ให้นายอำเภอเอามารวมไว้ แล้วส่งตามลงมาเมื่อภายหลัง.... ได้เครื่องศิลามาหลายสิ่ง เดี๋ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน...."[๑๐]

---

๔ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ, หน้า ๓

๙ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายระยะทางล่องน้ำพิงค์," ใน, ประวัติศาสตร์สุโขทัย (ภาค ๑), หน้า ๙๙

๑๐ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๒๑๐ – ๒๑๔

ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพระองค์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องของไทยเท่านั้น แต่การที่ได้ทรงศึกษาจากตำรับตำราและการเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลหลายครั้ง ยังผลให้ทรงรู้แหล่งของศิลปวิทยาการ และทรงรอบรู้ในวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศนั้น ๆ เป็นอย่างดียิ่งหนึ่ง พระนิพนธ์เรื่องการท่องเที่ยวที่ทรงเขียนไว้หลายเรื่อง เช่น เที่ยวเมืองพม่า เสด็จชวา และนิราศนครวัด แสดงให้เห็นถึงวิธีการศึกษาและความรอบรู้ในวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพระองค์ไว้อย่างตลอดปลอดโปร่ง และดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในสมัยหลัง ขณะที่ประทับอยู่ที่ปีนังยังได้ทรงศึกษาเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ และได้ทำการวิจัยค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีกเป็นอันมาก ทั้งนี้แสดงว่าทรงศึกษาและทำการวิจัยทางประวัติศาสตร์มาตลอดพระชนมชีพโดยแท้จริง

คุณสมบัติของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะนักประวัติศาสตร์

ถ้าจะพิจารณาถึงคุณสมบัติของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะนักประวัติศาสตร์แล้ว ปรากฏว่าทรงมีอยู่อย่างครบถ้วน ประการแรก คือ ทรงโปรดปรานการศึกษาวิชาการต่าง ๆ อยู่เสมอ ไม่ว่าจะประทับอยู่ที่ใด จะทรงทำงานสิ่งใด หรือทรงมีเวลาว่างเมื่อใดก็ตาม มักจะทรงศึกษาหาความรู้จากการอ่านและการตรัสซักไซร้ไต่ถาม และทรงวิสาสะด้วยบุคคลต่าง ๆ เป็นเนืองนิจ ทรงเอาพระทัยใส่และทรงพินิจพิจารณาต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรอบด้าน และพระองค์โปรดที่จะวิจัยวิจารณ์ข้อเท็จจริงต่าง ๆ อย่างยุติธรรม เพราะเหตุนั้นการดำเนินเรื่องในหนังสือประวัติศาสตร์ของพระองค์จึงมีเหตุและมีผลเกี่ยวเนื่องกัน สิ่งใดที่ทรงสงสัยก็มักจะทรงพระนิพนธ์บอกไว้ด้วย หรือทรงวิจารณ์ไว้เป็นแนวทางให้นักศึกษารุ่นหลังได้ทำการค้นคว้าสอบสวน ในเรื่องการสอบสวนค้นคว้านี้ทรงทำอยู่เสมอ ทั้งทรงสอบสวนจากหนังสือต่าง ๆ และจากการเสด็จไปตรวจด้วยพระองค์เอง ดังที่ทรงพระนิพนธ์บอกไว้ในหนังสือพระนิพนธ์หลายเรื่อง และที่ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล

พระชิดาทรงเล่าไว้ก็มี เช่น

"....การเสด็จตรวจโบราณสถานนั้นมีเสมอ ใกล้บ้างไกลบ้างอย่างน้อย ๆ ก็เสด็จกรุงเก่าและประทับอยู่ในพระราชวังโบราณกับเจ้าคุณโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลอยู่ได้ตั้ง ๒ – ๓ ชั่วโมง ถ้าเป็นเมืองไกลทรงสั่งเจ้าเมือง นายอำเภอไว้ให้บอกพวกนายพรานเดินป่าว่า ถ้าผู้ใดพบสถานโบราณวัตถุที่ใด ให้มารายงานจะได้รับรางวัลตามค่าของสถานที่นั้น ๆ บางครั้งกำลังวิ่งม้าไปในป่า ถ้าเจอแผ่นหินเป็นรอยเกลี้ยงเกลา ต้องหยุดม้าลงแงะงัดขึ้นดูว่ามีตัวอักษรหรือไม่ เราได้พบศิลาจารึกหลายแผ่น ถ้าพบแล้ว ต้องยกขึ้นล้างถูด้วยแปรงจนดินที่อุดอยู่ในรอยต่าง ๆ นั้นออกหมด.... สิ่งแรกที่ตรัสถามโปรเฟสเซอร์ เซเดส์ ก็คือ หลักศิลานั้น ๆ อายุเท่าไร ภาษาอะไร เรื่องอะไร...."[๑๑]

คุณสมบัติที่เหนือสิ่งอื่นใดของนักประวัติศาสตร์ก็คือความทรงจำ เป็นที่ทราบกันดีอยู่ทั่วไปว่าสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความทรงจำดีเลิศมาแต่ยังทรงพระเยาว์จนถึงเวลาที่ทรงพระชรา เมื่อได้ทอดพระเนตรหรือทรงพบสิ่งใดเพียงครั้งเดียวก็ทรงจำได้ดี ดังที่ ม.จ. พูนพิศมัย ทรงกล่าวว่า

"....เสด็จพ่อทรงมีความจำแม่นอย่างประหลาด แม้ในเวลาทรงพระชราแล้ว ถ้าเราอ่านข่าวเรื่องพบของโบราณที่อำเภออะไรในหนังสือพิมพ์ยังไม่ทันออกชื่อเมือง ท่านจะทรงบอกต่อทันทีว่า อำเภอนั้นอยู่ต่ออำเภอนั้น เวลาไปทางเรือก็จะตรัสบอกได้ทุกแห่งว่าตรงไหนมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับในทางพงษาวดารหรือเรื่องนิทานอะไร เพียงแลเห็นเขาเป็นเงา ๆ เท่านั้น ท่านจะทรงบอกได้ทันทีว่าเขาอะไรอยู่ที่ไหน เข้าใจว่าแผนที่สยามอยู่ในพระเนตรท่านตลอดเวลา...."[๑๒]

---

๑๑ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล, <u>ชีวิตและงานของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ</u>, หน้า ๔๑ – ๔๒

๑๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑

และความทรงจำของพระองค์ท่านนี้เองที่ได้ทรงใช้เป็นหลักฐานส่วนหนึ่งในการทรงพระนิพนธ์หนังสือ โดยเฉพาะพระนิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ทรงสามารถบรรยายเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างแม่นยำและละเอียดถี่ถ้วน เช่นเรื่องสุริยุปราคาในรัชกาลที่ ๔ และเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ในตอนปลายรัชกาลที่ ๔ เป็นต้น

อนึ่ง เมื่อพระองค์ท่านเสด็จไปยังที่แห่งใดหรือทรงทราบเรื่องใด ๆ ก็ดี หรือแม้แต่ทรงศึกษาเรื่องใดอยู่ก็ดี มักโปรดบันทึกเรื่องราวนั้น ๆ ขึ้นไว้เป็นหลักฐาน เช่นบันทึกเรื่องระยะทางเสด็จลองน้ำพิงค์ บันทึกเรื่องเที่ยวเมืองพม่า บันทึกเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ บันทึกการตอบปัญหาของบุคคลต่าง ๆ ที่ทูลถามพระองค์ท่าน ตลอดจนบันทึกปาฐกถาที่ทรงแสดงตามที่ต่าง ๆ เป็นต้น การที่โปรดให้บันทึกเรื่องเหล่านี้ขึ้นไว้เท่ากับเป็นการรวบรวมหลักฐานให้เป็นหมวดหมู่ ถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีประการหนึ่งของนักประวัติศาสตร์

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงโปรดปรานการเสด็จประพาสที่ต่าง ๆ มาก ตลอดพระชนมชีพได้เสด็จประพาสทั้งในและนอกประเทศหลายครั้งหลายหน ยังผลให้ทรงมีประสพการณ์และความคิดอ่านกว้างขวาง ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติสำคัญอีกประการหนึ่งของนักประวัติศาสตร์ เพราะเท่ากับว่าได้ตรวจสอบหลักฐานมาด้วยตนเอง เพื่อจะได้รู้ว่าข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร อันจะทำให้หนังสือ หรือข้อเขียนนั้น ๆ ใกล้เคียงต่อความจริง หรือมีความจริงที่ถูกต้องมากที่สุด

ในฐานะนักประวัติศาสตร์ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีน้ำพระทัยกว้างขวางพอที่จะยอมรับนับถือความคิดของผู้อื่น และไม่ทรงถือว่าข้อคิดและพระดำริของพระองค์ถูกต้องแต่เพียงผู้เดียว ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ทรงกล่าวไว้ในคำนำหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

"ขอให้บรรดาผู้อ่านหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้ จงเข้าใจความประสงค์ของข้าพเจ้าอย่าง ๑ ด้วยบรรดาคำอธิบายที่ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือเรื่องนี้ กล่าวตามที่ได้ตรวจพบในหนังสืออื่นบ้าง กล่าวโดยความสันนิษฐานของข้าพเจ้าเองบ้าง ข้าพเจ้าเป็นแต่ผู้ศึกษาพงศาวดารคน ๑ จะรู้เรื่องถ้วนถี่

รอบคอบ หรือถูกต้องไปหมดไม่ได้ ข้าพเจ้าได้ระวังที่จะบอกไว้ในคำอธิบายทุก ๆ แห่ง ว่าความตรงไหนข้าพเจ้าได้พบจากหนังสือเรื่องไหน และตรงไหนเป็นความสันนิษฐานของข้าพเจ้าเอง แต่ไม่ได้อธิบายเหตุการณ์ทุก ๆ อย่างหรือเรื่องทุก ๆ เรื่องบรรดาที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับเดิม เพราะเห็นว่าเรื่องที่ไม่จำจะต้องอธิบายก็มีมาก ที่ข้าพเจ้าไม่รู้จะอธิบายอย่างไรก็มี ข้อใดเรื่องใดที่ไม่มีคำอธิบาย ขอให้ท่านผู้อ่านจงเข้าใจว่าเป็นด้วยเหตุดังว่ามานี้ อีกประการผู้ศึกษาพงศาวดารมีมากด้วยกัน ความรู้และความเห็นย่อมไม่เหมือนกัน ที่ข้าพเจ้าทำคำอธิบายไว้เป็นส่วน ๑ ดังหากอย่างนี้ เพื่อประสงค์จะปรึกษาผู้ศึกษาพงศาวดารด้วยกัน แห่งใดใครจะเห็นชอบด้วย หรือแห่งใดใครจะคัดค้านด้วย มีหลักฐานที่ข้าพเจ้ายังไม่ทราบก็ดี หรือมีความคิดเห็นซึ่งดีกว่าความคิดของข้าพเจ้าก็ดี ถ้าได้ความรู้ความเห็นของผู้ศึกษาพงศาวดารหลาย ๆ คนด้วยกันมาประกอบ คงจะได้เรื่องราวที่เป็นหลักฐานใกล้ต่อความจริงยิ่งขึ้น...."[๑๓]

ความมุ่งหมายในการทรงนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์

ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายในการทรงนิพนธ์หนังสือโดยทั่ว ๆ ไปของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไว้ทั้งหมดในบทก่อนแล้ว แต่เพื่อที่จะแสดงให้เห็นชัดเจนถึงความมุ่งหมายในการทรงนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นหนังสือหมวดที่สำคัญที่สุดของพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านโดยเฉพาะจึงควรยกขึ้นมากล่าวอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ดี อาจสรุปได้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระประสงค์ที่สำคัญอยู่สองประการ คือ ประการ —

---

๑๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "คำนำพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา" พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๕๗), หน้า ช – ค.

แรกเพื่อที่จะรวบรวมเรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์ไว้เป็นหมวดหมู่และให้เป็นหลักฐานต่อไป และประการที่สองเพื่อที่จะให้เป็นตำราหรือให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของบุคคลทั่วไป ดังปรากฏพระประสงค์ประการแรกนี้อยู่ในเรื่องตำนาน–การตั้งตำราพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๑ ว่า

"เรื่องตำนานการตั้งตำราอันนี้ มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร แลจดหมายเหตุแยกย้ายกันอยู่หลายแห่ง แลคำผู้หลักผู้ใหญ่เล่าสืบกันมา ที่ยังไม่ได้จดไว้ก็มี สมควรจะรวมเรื่องตำนานมากล่าวไว้ในที่นี้ก่อน...." ๑๔

และได้ทรงกล่าวถึงพระประสงค์ประการที่สองไว้ในคำอธิบายเหตุการณ์เมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา ว่า

"หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ เรื่องตั้งต้นแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อปีขาลจุลศักราช ๗๑๒ พ.ศ. ๑๘๙๓ ผู้ศึกษาพงศาวดารเมื่อขับอ่าน คงจะอยากทราบว่าเมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรี–อยุธยานั้น ประเทศสยามเป็นอยู่อย่างไร พระเจ้าอู่ทองนั้นคือใคร และทำไมจึงมาสร้างกรุงศรีอยุธยา มีอยู่ในหนังสือโบราณหลายเรื่อง ดังได้กล่าวมาในตอนอธิบายตำนานหนังสือพระราชพงศาวดารแล้ว และยังมีของโบราณที่จะสังเกตประกอบสอบกับเรื่องราวของประเทศอื่นที่ใกล้เคียงให้รู้เรื่องพงศาวดารของประเทศนี้แต่เดิมมาได้อยู่บ้าง ข้าพเจ้าจึงลองสอบสวนเก็บเอาเรื่องราวเฉพาะที่เกี่ยวแก่สยามประเทศเมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยามาเรียบเรียงลงไว้ในตอนต้นพระราชพงศาวดาร ให้

---

๑๔ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒, (พระนคร : ร.พ. คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๖

บรรดาผู้ที่อยากจะรู้เรื่องราวได้ทราบความตามประสงค์...."[๑๕]

ตัวอย่างหนังสือพระนิพนธ์ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นตามพระประสงค์ทั้งสองประการนี้น่าจะได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๕ ไทยรบพม่า พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประวัติสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ประชุมพงศาวดารบางภาค และตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร เป็นต้น

<u>การใช้หลักฐานชนิดต่าง ๆ</u>

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงคำนึงถึงความสำคัญของการใช้หลักฐานต่าง ๆ ประกอบการนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าในการทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ นั้น ต้องทรงใช้เวลาเตรียมหาหลักฐานอยู่นานทีเดียว ทั้งนี้เพื่อจะให้ได้หนังสือพระราชพงศาวดารที่สมบูรณ์และเชื่อถือได้[๑๖] อันที่จริงได้กล่าวถึงเรื่องการใช้หลักฐานในการทรงนิพนธ์หนังสือชนิดต่าง ๆ ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพมาในบทก่อนแล้ว แต่เพื่อที่จะแสดงให้เห็นความสำคัญของพระองค์ท่านในฐานะนักประวัติศาสตร์ จึงเห็นควรจะกล่าวถึงหลักฐานที่ทรงใช้ประกอบการนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์อีกโดยเฉพาะ ซึ่งมีอยู่ดังนี้ คือ

---

๑๕ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเหตุการณ์เมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา" ใน, <u>พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา</u>, หน้า ๔๙ – ๕๐

๑๖ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, <u>พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒</u>, หน้า (๒) - (๓)

๑) จากสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรเห็น (eyewitness)

การที่พระองค์ท่านทรงมีประสพการณ์มากมาย ได้เสด็จประพาสและทรงเดินทางอยู่เป็นเนืองนิจ ได้ก่อให้เกิดหลักฐานเพื่อใช้ในการนิพนธ์หนังสือได้ดีทางหนึ่ง สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้หลักฐานอันเกิดจากสิ่งที่พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นมาในพระชนมชีพสำหรับประกอบการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์มิใช่น้อย ตัวอย่างของหนังสือที่ใช้หลักฐานเช่นนี้ได้แก่พระนิพนธ์เรื่องความทรงจำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๕ ประวัติสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการ และอื่น ๆ ส่วนใหญ่เป็นประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์อันเป็นเวลาที่พระองค์ทรงดำรงพระชนม์อยู่ การเขียนประวัติศาสตร์โดยอาศัยหลักฐานที่ผู้เขียนได้เห็นมาด้วยตนเองมีผลดีอยู่ประการหนึ่งคือ ช่วยทำให้เรื่องนั้น ๆ มีมาตรฐานแห่งความจริงมากที่สุด แต่ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับวิจารณญาณและการตัดสินของผู้เขียนเองด้วย

๒) จากหนังสือต่าง ๆ (written records)

หนังสือและเอกสารต่าง ๆ ที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมาใช้ประกอบการนิพนธ์ประวัติศาสตร์แยกออกเป็นพวกสำคัญได้ดังนี้คือ

ก) หนังสือฝ่ายของไทย จากคำอธิบายประกอบหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้เขียนทำให้เราทราบได้แน่ชัดว่า สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอ่านและสอบสวนเนื้อความในหนังสือพงศาวดารไทยที่มีมาแต่เดิมทุกเรื่อง เช่นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ ๒ เล่มที่หมอบรัดเลพิมพ์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นต้น ส่วนเรื่องราวสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ได้อาศัยพงศาวดารชุด ๔ เล่ม ๔ รัชกาล ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค)

เป็นหลักในการสอบสวนด้วยเหมือนกัน[๑๗] หนังสือพงศาวดารแต่เพียงอย่างเดียวให้ความกระจ่างไม่เพียงพอ เพราะหนังสือตำราต่าง ๆ ได้สูญหายไปในคราวเสียกรุงแก่พม่าในครั้งสุดท้าย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นอันมาก สวนที่มีเหลืออยู่ดังที่กล่าวมาข้างต้น ก็เกิดจากการชำระ และรวบรวมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นส่วนใหญ่ และเนื้อความตลอดจนรายละเอียด และข้อเท็จจริงบางอย่างก็ไม่ต้องตรงกัน การใช้หนังสือพงศาวดารแต่เพียงอย่างเดียวอ้างอิงในการเขียนประวัติศาสตร์จึงทำได้ยาก และเกิดมีปัญหาหลายประการ ฉนั้นผู้ใช้หลักฐานนั้น ๆ จึงต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องพงศาวดาร และต้องรู้จักการสอบสวนโดยอาศัยหลักฐานอย่างอื่นประกอบด้วย จึงจะได้ข้อเท็จจริงที่ถูกต้องหรือใกล้เคียงความจริง ในการเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพไม่ได้ทรงใช้หลักฐานจากหนังสือพงศาวดารอย่างเดียว พระองค์ท่านได้ทรงสอบสวนหลักฐานจากจดหมายเหตุของทางราชการเช่น ปูมโหรหลวง และกฎหมายต่าง ๆ ที่ยังมีเหลืออยู่ ตลอดจนสอบสวนกับพงศาวดารของเพื่อนบ้านใกล้เคียงและของฝรั่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับไทย เพราะเหตุนั้นพระองค์ท่านจึงทรงสามารถเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาได้อย่างถูกต้องมาก และมีข้อผิดพลาดน้อยที่สุด ส่วนประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นเขียนได้ง่ายกว่า เพราะมีหลักฐานทั้งของไทยและของฝรั่งอยู่มาก ประกอบกับระยะเวลาก็ใกล้กับสมัยที่พระองค์ท่านทรงมีพระชนมชีพอยู่ ได้ทรงรู้เห็นด้วยพระองค์เองก็มี ได้อาศัยหลักฐานที่ผู้อื่นเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็มี และได้อาศัยการสอบสวนโดยการซักถามจากผู้ที่เห็นเหตุการณ์ก็มี จึงเห็นได้ว่าการเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยานั้นทรงทำด้วยความลำบากยากยิ่ง อันสมควรจะได้ถวายความยกย่องในพระปรีชาสามารถของพระองค์ท่าน

---

๑๗ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร", พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, หน้า ๙ – ๒๑

ข) พงศาวดารและหนังสือของประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง

ปัญหาสำคัญที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยต้องเผชิญอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็คือ การขาดหลักฐานที่ดีและเชื่อถือได้ในอันที่จะนำมาใช้ประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องราวในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้นยังมืดมนอยู่มาก เพราะนอกจากศิลาจารึกและหนังสือวรรณคดีบางเรื่องแล้ว ไม่มีหลักฐานกล่าวไว้ที่อื่นใดอีกเลย ส่วนพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเท่าที่มีอยู่ ก็ให้ความรู้เรื่องกรุงศรีอยุธยาไม่ตลอดทุกรัชกาล เหตุการณ์ในบางรัชกาลก็ขาดหายไป หรือกล่าวลงมาไม่ถึง เพราะพงศาวดารส่วนใหญ่เริ่มต้นตั้งแต่เหตุการณ์ในตอนสร้างกรุงศรีอยุธยา ลงมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเท่านั้น อย่างไกลที่สุดก็เพียงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทั้งยังให้รายละเอียดและข้อเท็จจริงที่ยังไม่ถูกต้องด้วย[๑๘] การสถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนครในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีผลดีต่อการศึกษาเรื่องเมืองไทยอยู่ประการหนึ่ง กล่าวคือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้โปรดให้มีการรวบรวมหนังสือต่าง ๆ เข้ามาเก็บไว้ในหอพระสมุดเป็นครั้งใหญ่ และในคราวนั้นได้ทรงพบหนังสือพงศาวดาร ตำนาน และวรรณคดี เรื่องที่สำคัญของประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงหลายเรื่อง เช่น หนังสือพงศาวดารเหนือ ชินกาลมาลินี ตำนานพระสิหิงค์ หนังสือจีนชื่อคิมเตี้ยซกทงจี้ ตำนานโยนก หนังสือจามเทวีวงศ์ พงศาวดารพม่า พงศาวดารรามัญ และพงศาวดารเขมร เป็นต้น ทรงมีพระดำริว่าหนังสือเหล่านี้เป็นหนังสือดีมีประโยชน์สำหรับการศึกษาเรื่องเมืองไทยในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับประเทศนั้น ๆ จึงโปรดให้กรรมการหอพระสมุด และกรรมการราชบัณฑิตยสภาในสมัยต่อมา ช่วยกันแปลบางเรื่องออกเป็นภาษาไทย ส่วนเรื่องที่แปลเป็นไทยแล้วก็โปรดให้ชำระใหม่ให้ได้ความชัดเจนขึ้น

---

๑๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑ – ๓ และ หน้า ๑๓ – ๒๑

หลายเรื่อง และได้ทรงใช้หนังสือเหล่านี้เป็นหลักฐานประกอบการเขียนประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย ดังจะพบว่าพระองค์ท่านได้ทรงกล่าวถึงหนังสือเหล่านั้นบ่อย ๆ ในพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน เช่นในตอนคำนำของพระนิพนธ์เรื่อง "ไทยรบพม่า" ซึ่งทรงกล่าวไว้ว่า

"เรื่องตำนานของหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่านี้ เดิมพระไพรสณฑ์สาลารักษ์ (อองเทียน สุพินทุ) ได้สำเนาหนังสือพงศาวดารพม่าฉบับหลวงเรียกว่า "เรื่องมหาราชวงศ์ฉบับหอแก้ว" มาจากเมืองพม่า ข้าพเจ้าขอให้พระไพรสณฑ์กับมองต่อแปลตรงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสยามมาอ่าน เห็นเป็นเรื่องทำสงครามกับไทยเป็นพื้น แต่ได้ความรู้เหตุผลตลอดจนรายการเพิ่มเติมขึ้นแปลกกับที่พบในหนังสือพงศาวดารไทยหลายแห่ง ข้าพเจ้าจึงลองเก็บเนื้อความเรื่องไทยรบกับพม่า อันปรากฏในหนังสือพงศาวดารทั้งสองฝ่ายเรียบเรียงพิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒..."[๑๙]

ค) หนังสือที่ฝรั่งเขียน นับแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่สองเป็นต้นมา ไทยเราได้มีการติดต่อกับฝรั่งชาติตะวันตก คือปอร์ตุเกส เป็นชาติแรก ครั้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ฮอลันดา และ อังกฤษ ก็เข้ามาติดต่อค้าขายในประเทศไทย จนกระทั่งถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ฝรั่งเศสได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับไทยอีกชาติหนึ่ง เพราะเหตุนั้นจึงกล่าวได้ว่าชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยมีหลายชาติหลายภาษา ทั้งปอร์ตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส การติดต่อกับฝรั่งในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น นอกจากมีผลดีในทางการค้าขายแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยด้วย เพราะปรากฏว่าฝรั่งที่ได้เข้ามาใน

---

๑๙ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า (๒)

สมัยนั้นได้บันทึกเรื่องราวอันเกี่ยวกับเมืองไทยไว้หลายคน เช่น Mendez Pinto ชาวปอร์ตุเกส Van Vliet ชาวฮอลันดา และ Monsieur de la Loubère ชาวฝรั่งเศส เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะเขียนเรื่องเกี่ยวกับตัวเขาเอง กิจการทางการค้าขาย และธุรกิจที่ได้รับมอบหมายมาเท่านั้น แต่ยังได้บรรยายสภาพของเมืองไทยในทัศนะต่าง ๆ ที่ผิดแผกไปจากหลักฐานอื่น ๆ และไม่มีแสดงอยู่ในหนังสือของไทยเราเอง สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือหนังสือที่ฝรั่งเขียนไว้มักให้ความจริงที่ถูกต้อง หรือใกล้เคียงทั้งในเรื่องรายละเอียดและวันเดือนปี สมเด็จ-กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงใช้หนังสือที่ฝรั่งเขียนไว้ประกอบการเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยามากทีเดียว โดยเฉพาะในตอนที่ไม่มีกล่าวในหนังสือ-พงศาวดารของไทยเช่นเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ดังที่ทรงกล่าวไว้ว่า

"เรื่องพงศาวดารในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ หนังสือ-พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐหมดฉบับมีลงมาไม่ถึง หนังสือพระราชพงศาวดารอื่น ๆ ก็ว่าว่างศึกสงครามตลอดรัชกาล แต่ในสมัยนั้นเป็นเวลาพวกฝรั่งเริ่มเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาหลายชาติด้วยกัน มีจดหมายเหตุของพวกฝรั่งความยุติต้องกับพงศาวดารพม่าและพงศาวดารรามัญว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ไทยยังต้องรบกับพม่าอีก ข้าพเจ้าจึงได้เก็บเนื้อความในพงศาวดารพม่าประกอบกับจดหมายเหตุของฝรั่ง เอามาเรียบเรียงเรื่องการสงคราม ๒ คราว...." [๒๐]

โดยเฉพาะเหตุการณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ทรงได้รายละเอียดจากหลักฐานที่ฝรั่งแต่งเอาไว้มากกว่าสมัยใด ซึ่งทรงกล่าวยืนยันไว้ว่า

---

๒๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๘

"เรื่องราวเหตุการณ์ที่ไทยเกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างชาติครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ มีปรากฏในจดหมายเหตุของฝรั่งเป็นพื้น ข้าพเจ้าจะลองเก็บเนื้อความมาแสดงในตอนนี้พอให้รู้เรื่อง เพราะไม่มีในหนังสือพระราชพงศาวดาร..."[๒๑]

อย่างไรก็ตามสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงทัศนะไว้ว่า "แต่บรรดาเรื่องที่ฝรั่งแต่ง มักจะได้เรื่องแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมลงมาที่จะได้เรื่องก่อนนั้นขึ้นไปมีน้อย...."[๒๒]

หนังสือที่ฝรั่งแต่งขึ้นที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ประกอบการเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาเล่มที่สำคัญมีดังนี้ คือ

(๑) จดหมายเหตุของ Mendez Pinto ชาวปอร์ตุเกส

(๒) จดหมายเหตุของ Van Vliet ชาวฮอลันดา

(๓) จดหมายเหตุของ Monsieur de la Loubère ชาวฝรั่งเศส

(๔) จดหมายเหตุของหมอสอนศาสนาที่เข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์

(๕) จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าเข้ามาค้าขายในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์

(๖) English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century ของ John Anderson และเรื่องอื่น ๆ

---

๒๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕

๒๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร", ใน, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๔๕

ส่วนการเขียนประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอาศัยใช้หลักฐานจากหนังสือที่ฝรั่งแต่งไว้มีใช่น้อย ซึ่งควรจะยกขึ้นมาแสดงบ้างดังนี้ คือ

(๑) จดหมายเหตุของ John Crawfurd ทูตของผู้ว่าราชการอังกฤษประจำอินเดียส่งเข้ามายังราชสำนักไทยในรัชกาลที่ ๒

(๒) จดหมายเหตุของ Henry Burney ชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาเจรจาในรัชกาลที่ ๓ รวมเรียกว่า Burney's Papers

(๓) จดหมายเหตุของมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งเข้ามาครั้งรัชกาลที่ ๓

(๔) หนังสือชื่อราชอาณาจักรสยาม (Description du Royaume Thaï ou Siam) ซึ่งสังฆราชปัลเลอกัวซ์เป็นผู้แต่ง

(๕) หนังสือเรื่อง The Kingdom and People of Siam ของ Sir John Bowring และเรื่องอื่น ๆ [๒๓]

๓) หลักฐานทางโบราณคดี

การสอบสวนทางโบราณคดีเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อยู่มาก เพราะวิชาโบราณคดีเป็นวิชาที่ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ อันเป็นผลจากการกระทำของมนุษย์แต่อดีต สิ่งใดที่ยังรู้ได้ไม่แน่นอนก็ต้องใช้การพิจารณาสันนิษฐานจากโบราณวัตถุสถานเข้าประกอบจึงจะได้ความรู้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

---

[๒๓] ทั้งนี้รวบรวมจากข้อความที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวอ้างไว้ในพระนิพนธ์แทบทุกเรื่อง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดังนั้นการที่จะให้ประวัติศาสตร์มีความจริงเป็นที่แน่นอนขึ้น จึงต้องอาศัยวิชาโบราณคดีเข้าช่วยด้วย สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ทรงคำนึงถึงความสำคัญของวิชาโบราณคดีอันมีต่อประวัติศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง และในการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์ก็ทรงใช้หลักฐานทางโบราณคดีเข้าช่วยด้วย การใช้วิชาโบราณคดีเข้าช่วยการศึกษาทางประวัติศาสตร์นั้น เพิ่งเกิดมีขึ้นในประเทศไทยอย่างแท้จริงเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงสอบสวนโบราณคดี และทรงชี้แจงชักชวนผู้ซึ่งสนองพระเดชพระคุณอยู่ใกล้ชิดให้เห็นคุณประโยชน์ในการศึกษาโบราณคดี มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น พระองค์ท่านทรงเลื่อมใสและมีพระดำริเห็นด้วยกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และได้ทรงเอาพระทัยใส่สอบสวนโบราณคดีมาโดยตลอด[๒๔] การที่ได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอยู่ถึง ๒๓ ปี ก็มีผลดีต่อการตรวจค้นทางโบราณคดีของพระองค์ท่านด้วยเป็นอันมาก เพราะทุกคราวที่เสด็จไปตรวจราชการหรือตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประพาสหัวเมือง ได้เสด็จไปทอดพระเนตรโบราณสถาน โบราณวัตถุ ทุกแห่งที่มีอยู่ในเมืองนั้น ๆ บางคราวก็เสด็จไปทอดพระเนตรการขุดค้นของโบราณ และทรงซักถามชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ดังที่ทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์หลายแห่ง เช่น

---

๒๔ "ลายพระหัตถ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ฉบับลงวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๕" ใน, สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๔ (พระนคร : ร.พ. คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๗๔

"....ครั้นถึงสมัยเมื่อสร้างเมืองนครปฐมขึ้นที่ตำบลพระปฐมเจดีย์ หม่อมฉันออกไปตรวจการบ่อย ๆ สังเกตเห็นที่พระปฐมเจดีย์มีรอยลำน้ำเก่า ๒ สาย สายหนึ่งวกวนขึ้นไปทางทิศเหนือ อีกสายหนึ่งวกวนไปทางทิศตะวันตก หม่อมฉันอยากรู้ว่าลำน้ำสายขึ้นข้างเหนือนั้นจะไปถึงเมืองอู่ทองหรือไม่...."[๒๕]

และอีกตอนหนึ่งว่า

"เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ข้าพเจ้าไปตรวจราชการทางแขวงจังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อไปพักอยู่ที่บ้านสองพี่น้องได้ความจากพวกชาวบ้านว่า มีซากเมืองโบราณอยู่ในป่าใกล้กับบ้านจระเข้สามพันเมืองหนึ่ง เรียกกันว่าเมืองท้าวอู่ทอง ข้าพเจ้าจึงเลยไปดูเห็นเป็นเมืองเก่า...."[๒๖]

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความรู้ในทางโบราณคดีอย่างเชี่ยวชาญ ทรงสามารถอ่านศิลาจารึกและภาษาโบราณได้ ทั้งยังทรงสามารถตีความจากข้อความในภาษาโบราณได้ด้วย ดังปรากฏอยู่ในเรื่องที่ทรงวินิจฉัยคำเรียกพระภิกษุตอนหนึ่งว่า

"๑) ในภาษาชาวใต้แต่โบราณเรียกพระว่า "เจ้ากู" มีอยู่ในหนังสือมหาชาติคำหลวงซึ่งแต่งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ และมีในหนังสือเรื่องอื่น ๆ ซึ่งแต่งภายหลัง เช่น กลอนมาลัยคำสวดและเสภาเป็นต้น....

๒) ในภาษาขอม (เขมรเก่า) มีในศิลาจารึกเรียกเจ้าว่า "กมรเต็ญอัญ" "กมรเต็ญ" แปลตรงกับว่า "กู"

---

๒๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘

๒๖ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ, หน้า ๖

๓) ภาษามอญ เรียกพระภิกษุว่า "ตะละปอยน์" ตะละแปลตรงกับว่า "เจ้า" ปอยน์ตรงกับคำว่า "กู"

๔) ภาษามลายูเรียกเจ้าว่า "ตวนกู" ตวน แปลตรงกับว่า "เจ้า" กูตรงกับคำ "กู" ที่ไทยใช้นั่นเอง"[๒๙]

อนึ่งทรงทราบลักษณะและรูปพรรณสันนิษฐานของโบราณวัตถุและโบราณสถานตลอดจนพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ เป็นอย่างดี พระนิพนธ์เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยาม มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม เรื่องเมืองอู่ทอง เรื่องค้นเมืองโบราณ เป็นพยานหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในวิชาโบราณคดีได้อย่างดียิ่ง

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้วิชาโบราณคดีเข้าช่วยในการศึกษา และการนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ด้วยอีกทางหนึ่ง มีพยานหลักฐานที่จะสนับสนุนคำกล่าวนี้ อยู่ในพระนิพนธ์เรื่องเมืองอู่ทอง ดังนี้คือ

"ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวถึงเมืองท้าวอู่ทองเมื่อปลาย ร.ศ. ๑๒๒ ตรวจดูภูมิฐานเห็นเป็นเมืองใหญ่ มีกำแพง ๒ ชั้น และมีสระใหญ่ ๆ ขุดไว้หลายสระคล้ายกับเมืองสุโขทัยเก่า ข้างในเมืองมีโคกอิฐ ซึ่งพึงเห็นได้ว่าเป็นวัดวาของเก่าแก่มากมายหลายแห่ง พระเจดีย์ที่ยังคงรูปอยู่ก็มีบ้าง ได้ตรวจค้นดูของเก่าที่จะเป็นพยานอายุของเมืองนี้ ได้พระพุทธรูปที่เป็นฝีมือเดียวกับพระทางพระปฐมเจดีย์มีอยู่บ้าง และได้สืบถามตามชาวบ้านถึงสิ่งของโบราณที่ขุดได้ในเมืองนี้ ก็ได้เงินเหรียญตราสังข์อย่างเดียวที่ขุดได้ที่พระประโทน จึงสันนิษฐานว่าเมืองนี้จะเป็นเมืองในสมัยเดียวกับ

---

๒๙ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "วินิจฉัยคำเรียกพระภิกษุ" ใน, ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า ๕๑ – ๕๒

เมืองโบราณที่พระปฐมเจดีย์ก่อนเมืองสุพรรณบุรีทุกวันนี้ชานาน แต่เจดียสถานที่ยังมีรูปอยู่นั้น สังเกตว่าที่เป็นรูปชั้นใหม่ประมาณว่าในครั้งกรุงเก่าก็มีบ้าง ดูการก่อสร้างควรจะเป็น ๒ ยุคอยู่"[๒๘]

๔) จากคำบอกเล่า

คำบอกเล่า หรือข้อเท็จจริงอันได้มาจากการซักถามตัวบุคคลย่อมเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ทางหนึ่ง แต่ต้องได้รับการสอบสวนให้แน่ชัดเสียก่อนจึงจะเป็นหลักฐานอันแท้จริงได้ ในการนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์นั้น นอกจากหลักฐานอื่น ๆ แล้ว สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงอาศัยใช้หลักฐานจากคำบอกเล่าของบุคคลที่ได้เห็นหรือเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น ๆ ประกอบกันด้วย ดังปรากฏตัวอย่างอยู่ในพระนิพนธ์เรื่อง "เมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์" ทรงสงสัยในเรื่องที่เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เหตุใดจึงถวายราชสมบัติให้พร้อมกันทั้งสองพระองค์ หลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ก็มีอยู่เพียงแห่งเดียว คือสำเนาคำทูลถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพยายามหาหลักฐานอยู่เป็นเวลานาน และเพิ่งมาทรงทราบเหตุผลที่แท้จริงในรัชกาลที่ ๖ ดังที่ทรงเล่าไว้ว่า

"....จนถึงในรัชกาลที่ ๖ วันหนึ่งเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ มาหา เวลานั้นอายุท่านกว่า ๘๐ ปีแล้ว แต่ความทรงจำของท่านแม่นยำ ฉันเคยถามได้ความรู้เรื่องโบราณคดีจากท่านหลายครั้ง.... ฉันนึกขึ้นถึงเรื่องที่ทูลถวายราชสมบัติทั้ง ๒ พระองค์ ถามท่านว่าท่านทราบหรือไม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

---

๒๘ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องเมืองอู่ทอง" ใน, ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า ๒๐๒

สวรรคตนั้น เพราะเหตุใดสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (บิดาท่านเมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง) ซึ่งเป็นหัวหน้าราชการ จึงแนะนำให้ถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยกันทั้ง ๒ พระองค์ ไม่ถวายแต่พระองค์เดียวเหมือนอย่างเมื่อเปลี่ยนรัชกาลก่อน ๆ ท่านบอกว่าเรื่องนั้นท่านทราบด้วยได้ยินกับหูของท่านเอง.... จึงทราบเรื่องตามที่พระยาภาณุวงศ์ฯ เล่าก็สมกับประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตามแบบอย่างครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาสมเด็จพระเอกาทศรถ จึงเชื่อได้ว่าเรื่องที่จริงเป็นอย่างที่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ เล่า"[๒๙]

ข้อความที่ยกขึ้นมาอ้างนี้ ถึงแม้จะแสดงให้เห็นว่าสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้หลักฐานจากคำบอกเล่าของตัวบุคคลก็จริงอยู่ แต่ก็แสดงให้เห็นอีกว่าไม่ได้ทรงเชื่อคำบอกเล่าโดยทันที ต้องมีหลักฐานอื่น ๆ ยืนยันสนับสนุนอีกทีหนึ่ง หรือมิฉนั้นผู้ที่พระองค์ท่านตรัสถามก็จะต้องเป็นผู้ที่เชื่อถือได้ว่ามีความจำแมนยำ หรือมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ จริง จึงจะทรงเชื่อถือ ดังนี้เป็นต้น

<u>พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ</u>

ก่อนที่จะศึกษาถึงพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ควรจะได้ศึกษาเรื่องที่เกี่ยวกับหนังสือประวัติศาสตร์ของไทย หรือที่เราเรียกกันว่าหนังสือพระราชพงศาวดาร อันมีมาแต่เดิมตามสมควรดังนี้ คือ

---

๒๙ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "เมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์", ใน, <u>นิทานโบราณคดี</u>, หน้า ๔๘๔ – ๔๘๖

ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้น อาจกล่าวได้ว่ายังไม่มีการเขียนหนังสือพระราชพงศาวดารกันขึ้นเลย มีแต่ศิลาจารึก และหนังสือโบราณบางเรื่อง ซึ่งมีลักษณะหนักไปในทางวรรณคดี ตำนาน และอภินิหาร แต่มีเรื่องราวเกี่ยวกับอาณาจักรสุโขทัยแทรกอยู่บ้าง[๓๐] ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ได้มีการแต่งหนังสือพระราชพงศาวดารขึ้นแล้ว แต่ก็ยังมีอยู่ไม่มากฉบับนัก การเสียกรุงให้แก่พม่าครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ยังผลให้ตำรับตำราทางวิชาการสูญหายไปเป็นอันมาก ในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงได้มีการรวบรวมหนังสือต่าง ๆ บรรดาที่ยังหลงเหลืออยู่มาเก็บรวบรวม ชำระและแต่งเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในบางเรื่อง ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้สถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นแล้ว คณะกรรมการหอพระสมุดได้ช่วยกันรวบรวมหนังสือต่าง ๆ เข้ามาเก็บไว้เป็นหลักแหล่ง ในครั้งนั้นหอพระสมุดได้หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาไว้หลายฉบับด้วยกัน ยังผลให้ความรู้ในเรื่องพงศาวดารของบ้านเมืองแพร่หลายยิ่งขึ้น[๓๑] อย่างไรก็ดีกรมศิลปากรกล่าวว่าบรรดาหนังสือพระราชพงศาวดารที่หอสมุดแห่งชาติทำการรวบรวมไว้มีดังนี้ คือ

(๑) หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ เป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่เก่าที่สุด ข้อความในบานแพนกอ้างว่าแต่งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

(๒) พระราชพงศาวดารฉบับจำลอง จ.ศ. ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗)

---

๓๐ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร", ใน, พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๑ – ๘

๓๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙

สันนิษฐานว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดให้แต่งขึ้น แต่ต้นฉบับที่หอสมุดได้มานั้นเป็นฉบับหลวง เขียนครั้งกรุงธนบุรี

(๓) พระราชพงศาวดารฉบับจำลอง จ.ศ. ๑๑๔๕ (พ.ศ. ๒๓๒๖) สันนิษฐานว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ โปรดให้แต่งขึ้นเช่นเดียวกัน แต่ต้นฉบับที่ได้มาเป็นฉบับปลีก รวม ๒ เล่มสมุดไทย เขียนครั้งรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่รูปสำนวนเป็นสมัยกรุงเก่ารุ่นเดียวกับฉบับ จ.ศ. ๑๑๓๖

(๔) พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) สันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ชำระและแต่งเติมที่บกพร่อง

(๕) พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าฉบับหมอบรัดเล เพราะหมอบรัดเลได้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก พระราชพงศาวดารฉบับนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสให้ทรงชำระและแต่งเพิ่มเติม

(๖) พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ข้อความโดยมากยุติกับฉบับหมอบรัดเล

(๗) พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงช่วยกันชำระ [๓๒]

ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค) ได้แต่งพระราชพงศาวดารขึ้นใหม่อีก ๔ ฉบับ คือ พระราชพงศาวดาร

---

๓๒ "คำอธิบายของกรมศิลปากร", ใน, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๑ – ๔

กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔[๓๓] จึงสรุปได้ว่าก่อนที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงนิพนธ์หนังสือพระราชพงศาวดารขึ้น มีหนังสือพระราชพงศาวดารอยู่เพียงเท่าที่กล่าวมานี้ เท่านั้น

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเริ่มนิพนธ์ประวัติศาสตร์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ในปีนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชวาทการดำรัสสั่งให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีอยู่แต่เดิมขึ้นใหม่ให้สมบูรณ์เหมาะที่จะพิมพ์ออกเผยแพร่ได้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจสอบชำระพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ เสร็จใน พ.ศ. ๒๔๔๔ นั้นเอง และทรงมีพระดำริจะทรงนิพนธ์พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ต่อ**อีก** แต่ไม่ได้ทรงพระนิพนธ์ในทันที เพราะยังขาดหลักฐานต่าง ๆ อีกมาก ต้องทรงรออีก**หลาย**ปีเพื่อค้นหาหลักฐานเพื่อใช้ประกอบการนิพนธ์ และทรงเริ่มนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ จนสำเร็จเรียบร้อย[๓๔] แต่พระราชพงศาวดารทั้งสองฉบับนี้มีความแตกต่างกันอยู่ คือ ฉบับแรกทรง**มุ่ง**จะตรวจสอบชำระให้ได้ถ้อยคำและเนื้อความบริบูรณ์เท่านั้น **จึง**ยังมีลักษณะเป็นหนังสือพระราชพงศาวดารแบบเก่าอยู่ ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ นั้น มีวิธีการแต่งและลักษณะเป็นหนังสือประวัติศาสตร์สมัยใหม่ซึ่งยังไม่มีผู้ใดเขียนมาก่อนเลย ทั้งนี้เพราะสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระประสงค์ที่จะให้ผู้อ่านได้ประโยชน์ในการศึกษาและวินิจฉัยพงศาวดารจริง ๆ ดังที่

---

๓๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "คำนำพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒", พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ (พระนคร : ร.พ. คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า (๑)–(๒)

๓๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า (๑) – (๖)

ทรงกล่าวไว้ในตอนคำนำว่า

"....ทุกวันนี้มีผู้เอาใจใส่ศึกษาพงษาวดารในทางวินิจฉัยใคร่ครวญคิดหาเหตุผลในเรื่องพงษาวดารมากขึ้น ไม่อ่านไปเปล่า ๆ ดังแต่ก่อนอันนี้นับว่าเป็นลาภเกิดขึ้นในการศึกษาของบ้านเมือง เมื่อมีความรู้สึกอยู่อย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงแต่งหนังสือพระราชพงษาวดารรัชกาลที่ ๒ ในทางที่จะให้ผู้อ่านได้วินิจฉัย แลเข้าใจเหตุผลในเรื่องพงษาวดาร เพราะฉนั้นลักษณที่เรียบเรียงจึงผิดกับหนังสือพระราชพงษาวดารรัชกาลที่ ๑ ซึ่งข้าพเจ้าได้ทำมาแล้ว ทั้งสำนวนแลวิธีเรียบเรียง จะเรียกว่าแต่งใหม่ทีเดียวก็ได้ แต่ถึงกระนั้น เนื้อเรื่องก็ยังต้องอาไศรยพระราชพงษาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงษ์เป็นหลักความ เพราะท่านได้รวบรวมไว้แล้ว เป็นแต่แห่งใดเห็นคลาดเคลื่อนโดยมีหลักฐานข้าพเจ้าจึงแก้ไข กับได้เพิ่มเติมเรื่องที่มาพบใหม่เข้าหลายแห่งให้ความบริบูรณ์เท่าที่สามารถจะทำได้...."[๓๕]

หลังจากนั้นแล้ว สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ต่อมาอีกหลายเรื่อง เช่น ไทยรบพม่า ซึ่งเป็นเรื่องราวการรบระหว่างไทยและพม่าที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจนถึงการสงครามครั้งสุดท้ายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อนึ่ง หนังสือประวัติศาสตร์เรื่องใหญ่ ๆ ที่สำคัญนั้น ส่วนใหญ่ทรงพระนิพนธ์ที่เมืองปีนังมากกว่าสมัยใด เช่น ความทรงจำ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และเที่ยวเมืองพม่าซึ่งมีประวัติศาสตร์ไทยและพม่าแทรกอยู่เป็นต้น

การที่กล่าวว่า สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่นั้น เพราะพระองค์ท่านได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ไว้เป็นจำนวนมาก

---

๓๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า (๖) — (๗)

ทั้งนี้เพราะดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในจำนวนพระนิพนธ์ทั้งสิ้นที่มีอยู่กว่า ๖๐๐ เรื่องนั้น เป็นพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์และเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เสียเป็นจำนวนเกินกว่าครึ่งหนึ่งของพระนิพนธ์ทั้งหมด และถึงแม้ว่าจะได้มีการแยกประเภทพระนิพนธ์ออกจากกันแล้ว แต่พระนิพนธ์ประเภทต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็ยังมีลักษณะเป็นหนังสือประวัติศาสตร์อยู่ด้วย หรือมีเรื่องประวัติศาสตร์แทรกอยู่ หรือเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ดังนี้เป็นต้น ทั้งนี้น่าจะพิจารณาว่า เนื่องมาจากการที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนักประวัติศาสตร์นั่นเอง เพราะเหตุนั้น จึงทอดพระเนตรเหตุการณ์ต่าง ๆ และทรงพิจารณาเรื่องต่าง ๆ อย่างนักประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น อนึ่งพระองค์ท่านยังได้ทรงพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ไว้ทุกสมัยด้วย มีตั้งแต่ประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ลงมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ในบรรดาหนังสือประวัติศาสตร์ทั้งหมดนั้น เป็นประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มากกว่าสมัยใด ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะว่าพระองค์ท่านทรงมีพระชนมชีพอยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทอดพระเนตรเหตุการณ์ต่าง ๆ มาด้วยพระองค์เอง และทรงมีหลักฐานประกอบการนิพนธ์มากกว่าสมัยอื่น ๆ ก็ได้

พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์เรื่องสำคัญมีดังนี้ คือ

๑) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑

๒) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒

๓) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕

๔) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า

๕) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓ ตำนานวังนา

๖) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๗ เรื่องตำนานการเบิกบ่อนเบี้ยและเลิกหวย

๗) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๔ จดหมายเหตุเรื่องปราบฮ่อ

๘) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๔ เรื่องสถานที่และวัตถุซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔

๙) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๖ ตำนานวังเก่า

๑๐) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ ตำนานเมืองระนอง

๑๑) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒ จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

๑๒) ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๕ ว่าด้วยอังกฤษเข้ามาทำสัญญากับไทย

๑๓) ไทยรบพม่า

๑๔) ความทรงจำ

๑๕) เที่ยวเมืองพม่า

๑๖) พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑๗) พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

๑๘) ประวัติสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

๑๙) คำอธิบายประกอบพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทองถึงพระเอกาทศรถ

๒๐) อธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่องพงศาวดารสยาม

๒๑) พงศาวดารต่อจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๒๒) จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน

๒๓) จดหมายเหตุเรื่องประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕

๒๔) มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม

๒๕) ตำนานพุทธเจดีย์สยาม

๒๖) เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ในประเทศสยาม

ฯลฯ [๓๖]

---

[๓๖] รวบรวมจากหนังสือรายชื่อพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

คุณค่าของพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์

๑) มีลักษณะเป็นงานวิจัยทางวิชาการ

พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์แทบทุกเรื่องของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพมีลักษณะที่เด่นคือเป็นงานวิจัยทางวิชาการ อันเป็นลักษณะที่แท้จริงของหนังสือประวัติศาสตร์ซึ่งตรงกับคำว่า History ในภาษาอังกฤษ หนังสือประวัติศาสตร์ที่แท้จริงนั้นจะต้องเขียนขึ้นอย่างมีวิธีการและมีหลักการ เช่น มีการรวบรวมหลักฐาน การพิจารณาและการตีความหลักฐานและข้อเท็จจริงต่าง ๆ ตลอดจนการเสนอเรื่อง ก็ต้องเสนออย่างมีวิธีการเช่นเดียวกัน หนังสือพระราชพงศาวดารของไทยที่มีมาก่อนหน้าพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านนั้น ยังไม่มีลักษณะเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ที่แท้จริง ดังที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงแสดงทัศนะไว้ดังนี้

"หนังสือที่เรียกว่าพงศาวดารของเราที่แต่งกันมาแล้ว นับแต่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่งตามรูปจดหมายเหตุ หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า Chronicle คือเอาวันคืนตั้งเป็นหลัก วันใดมีเหตุอย่างใด เล่าไปตามลำดับวัน ไม่ตรงกับหลักของประวัติศาสตร์คือ History หลักของประวัติศาสตร์นั้นแม้จะเอากาลกำหนดตั้งเป็นหลักเรื่องที่จะลำดับก่อนและหลังกัน มีข้อสำคัญที่จะต้องถือเป็นหลัก ๓ ส่วนคือ

ส่วนที่ ๑ เกิดเหตุการณ์อย่างไร
ส่วนที่ ๒ ทำไมจึงเกิดเหตุการณ์
ส่วนที่ ๓ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นให้ผลอย่างไร[๓๙]

ขอยกตัวอย่างวิธีการเขียนพระราชพงศาวดารตามแบบเก่าขึ้นมาแสดงให้เห็นชัดเจน ดังนี้คือ

"๏ จุลศักราช ๖๘๖ ชวดศก (พ.ศ. ๑๘๖๗) แรกสถาปนาพระพุทธเจ้าแพนงเชิง

.....

๏ ศักราช ๗๓๓ กุญศก (พ.ศ. ๑๙๑๔) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองเหนือ และได้เมืองทั้งปวง"[๓๘]

---

๓๙ ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๗", ใน, สาส์นสมเด็จ ภาค ๒ (พระนคร : กรมศิลปากร, ม.ป.ป.), หน้า ๖๗๕

๓๘ "พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ", ใน, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๙๙), หน้า ๑๑๕ – ๑๑๖

"ศักราช ๘๔๕ ปีมะเสงเบญจศก (พ.ศ. ๒๐๓๖) ครั้งนั้น พระเจ้าอยู่หัวแปลงเรือแซเป็นเรือชัย และเรือศีรษะสัตว์ต่าง ๆ"[๓๙]

"ครั้นเดือน ๔ พระสงฆ์ที่ไปส่งหนังสือเมืองลังกากลับเข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร พาพระสงฆ์ชาวลังกาเข้ามาพระสงฆ์สามเณรฤทัสถ์เข้ามาคราวนั้น ๔๐ คนเศษ กับยืมหนังสือพระไตรปิฎกเข้ามาอีก ๓๐ คัมภีร์"[๔๐]

เมื่อพิจารณาดูตามข้อความที่ยกขึ้นมาจากหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าพระราชพงศาวดารที่แต่งในลักษณะนี้ กล่าวแต่เนื้อความแท้ ๆ ไม่มีรายละเอียดมากนัก เป็นแต่เพียงจดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสั้น ๆ ผู้แต่งไม่ได้แจ้งให้ทราบว่าได้หลักฐานของเรื่องที่เกิดขึ้นมาจากที่ใด ไม่มีการพิจารณาหลักฐาน การตีความและการสันนิษฐานของผู้แต่งแทรกอยู่เลย ทั้งวิธีการดำเนินเรื่องก็มิได้เป็นไปตามแบบของการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์สมัยใหม่ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้อรรถาธิบายถึงวิธีการแต่งหนังสือพระราชพงศาวดารในสมัยโบราณว่า

"การแต่งหนังสือพระราชพงศาวดารแต่ก่อนมา ที่จริงเป็น ๒ อย่าง เรียกว่าแต่ง คือ เอาเรื่องที่มีอยู่แล้วมาเรียบเรียงใหม่ที่เดียวก็ดี หรือพระราชพงศาวดารเดิมมีเรื่องแล้วเพียงใดมาแต่งต่อตอนนั้นลงมาก็ดี ทำอย่างนี้เรียกว่าแต่ง อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ชำระ หมายความว่าเอาหนังสือพระราชพงศาวดารที่มีอยู่แล้วมาตรวจแก้ไขถ้อยคำ หรือแทรกถ้อยคำลงในที่บางแห่ง...."[๔๑]

---

๓๙ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๒๕

๔๐ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาน, ๒๔๗๗), หน้า ๒๗๕

๔๑ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร" ใน, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๓๑

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อย่างไรก็ดีเราอาจสรุปได้ว่าหนังสือพระราชพงศาวดารเท่าที่มีมาอยู่แต่เดิมยังอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ศึกษาและผู้อ่านไม่เต็มที่เท่าที่ควรจะเป็น

การที่ว่าพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพมีลักษณะเป็นงานวิจัยทางวิชาการก็เพราะ ทรงนำวิธีการวิจัยมาใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์ จากรายละเอียดในพระนิพนธ์ทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ ทำให้เราทราบได้ว่าก่อนที่จะทรงพระนิพนธ์หนังสือเรื่องใดจะต้องทรงศึกษาเรื่องนั้น ๆ จนทรงเข้าพระทัยอย่างลึกซึ้งเสียก่อนเสมอ ทรงรวบรวมและค้นคว้าหลักฐานจากที่ต่าง ๆ และทรงใช้หลักฐานหลายอย่างประกอบกัน จากนั้นก็ทรงตีความจากหลักฐานนั้น ๆ ว่าควรเชื่อสิ่งใด ว่าถูกต้องหรือไม่เพียงไร แล้วจึงทรงเขียนขึ้นเป็นเรื่อง ทรงเสนอเรื่องเป็นตอน ๆ ไป เริ่มจากเหตุมาหาผลเสมอ ทรงเขียนหนังสืออย่างวิพากษ์วิจารณ์และทรงถือเหตุผลเป็นหลักอยู่ตลอดมา พระองค์ท่านจะไม่ทรงกล่าวออกมาทีเดียวว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งถูกต้องแล้วโดยมิได้ทรงคำนึงถึงหลักฐานที่ตรงต้องกันเสียก่อน มักทรงกล่าวถึงสิ่งที่พระองค์ท่านใช้เป็นหลักฐานให้ผู้อ่านทราบด้วย โดยทรงแทรกไว้ในเนื้อเรื่องบ้าง ในเชิงอรรถ (foot note) บ้าง บางตอนก็ทรงแทรกพระวิจารณ์ของพระองค์ท่านเข้าไว้ด้วย ตัวอย่างเช่น ปัญหาที่ว่ากรุงสุโขทัยได้เมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาไว้ในอาณาเขตสมัยใด ทรงเขียนไว้อย่างมีเหตุผลว่า

"ในหนังสือตำนานพระสิหิงค์ และหนังสือชินกาลมาลีนี กล่าวว่าศิริธรรมนคร (คือเมืองนครศรีธรรมราช) เป็นเมืองขึ้นกรุงสุโขทัยตั้งแต่ครั้งขุนศรีอินทราทิตย์ครองเมือง ว่าพระเจ้าศรีธรรมราชเป็นผู้ไปขอพระพุทธรูปซึ่งมีพระนามว่าพระพุทธสิหิงค์จากลังกาทวีปมาถวายแก่โรจนราชา พระเจ้ากรุงสุโขทัยเมื่อพระพุทธศักราช ๑๕๐๐ ปี ข้าพเจ้าเข้าใจว่าผู้แต่งหนังสือจะสำคัญเวลาผิดลงเรื่องนี้เร็วไปมาก เรื่องที่จริง เห็นจะได้พระพุทธสิหิงค์ในแผ่นดินพระเจ้าขุนรามคำแหงไม่ใช่ในแผ่นดินขุนศรีอินทราทิตย์ ครั้งขุนศรีอินทราทิตย์ อาณาเขตสุโขทัยไม่กว้างขวางเท่าใดนัก ด้วยมีเนื้อความปรากฏในศิลาจารึกว่า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด.... ยกกองทัพเข้ามาตีเมืองตาก ขุนศรีอินทราทิตย์จึงหนีไป เมืองตากอยู่ห่างเมืองสุโขทัย

ระยะทางเพียง ๓ วัน ออกไปอีก ๔ – ๕ วันถึงเมืองฉอด แผนที่เป็นพยานให้เห็นว่าราชอาณาจักรสุโขทัยในเวลานั้น ยังไม่ใหญ่โตเท่าใดนัก แม้ในศิลาจารึกกล่าวว่าขุนรามคำแหงเที่ยวตีบ้านเมืองขยายอาณาจักรสุโขทัยมาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินขุนศรีอินทราทิตย์ก็เห็นว่าเวลายังไม่พอจะขยายอาณาจักรออกไปได้ถึงนครศรีธรรมราช"[๔๒]

เมื่อทรงเริ่มเขียนหนังสือพงศาวดารครั้งแรกนั้นยังมิได้ทรงศึกษาวิธีการเขียนพงศาวดารสมัยใหม่ จึงทรงเขียนตามแบบพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ต่อมาภายหลังที่ทรงพระนิพนธ์หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ แล้ว สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงศึกษาวิธีการเขียนหนังสือพงศาวดารของฝรั่งจนทรงเข้าพระทัยดีแล้ว และทรงเล็งเห็นว่าการเขียนหนังสือสมัยใหม่จะให้ประโยชน์แก่ผู้อ่านมากกว่าพงศาวดารตามแบบเดิม เพราะเหตุนั้นจึงทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ขึ้นอีกเล่มหนึ่งตามแบบหนังสือของฝรั่ง[๔๓] นอกจากกล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชกาลที่ ๒ โดยเฉพาะแล้วยังมีเรื่องอันเนื่องด้วยเหตุการณ์ในรัชกาลนั้นแทรกด้วย ซึ่งนับว่าหนังสือพงศาวดารแบบนี้ให้ความรู้แก่ผู้อ่านอย่างกว้างขวาง ทั้งยังเป็นแนวทางให้ผู้อ่านได้วินิจฉัย และเข้าใจเหตุผลในเรื่องพงศาวดารมากขึ้นกว่าเดิม ข้าพเจ้าจะขอยกข้อความในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ซึ่งถือว่าเป็นพงศาวดารที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นอย่าง

---

๔๒ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย" ใน, ประวัติศาสตร์สุโขทัยภาค ๑ (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๔๙๘), หน้า ๒ – ๓

๔๓ "ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์" ใน, สาส์นสมเด็จ, ภาค ๒, หน้า ๖๗๕

ถูกต้องตามหลักของการวิจัยทางวิชาการ และถูกต้องตามหลักของการเขียนพงศาวดาร สักตอนหนึ่ง เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างพงศาวดารแบบเก่าและแบบใหม่ ดังนี้

" เรื่องตีเมืองไทรบุรี

เมืองไทรบุรีนี้ ตามเนื้อความที่ปรากฏมาในหนังสือพงศาวดารเมืองไทรบุรีเอง และพงศาวดารไทย ดูเหมือนจะเป็นเมืองขึ้นของไทยมาตั้งแต่ครั้งพระนครสุโขทัยเป็นราชธานี พวกที่ตั้งเมืองไทรบุรีก็น่าจะเป็นชนชาติไทยด้วยซ้ำไป เพราะในหนังสือพงศาวดารเมืองไทรปรากฏว่า เจ้าเมืองไทรคนแรกมีนามว่า พระองค์มหาวงษ์ แลต่อมายังมีเจ้าเมืองที่เป็นนามไทยอีกหลายคน ยังมีท้องที่ซึ่งแขกเรียกแต่แปลความไม่ออกเช่น "คลองแก้ว" เป็นต้น อันเป็นภาษาไทยแท้ ๆ ปรากฏอยู่ในหนังสือพงศาวดารเมืองไทรก็หลายคำ ชาวเมืองไทรแต่เดิมนับถือพระพุทธศาสนาวัดวาของโบราณก็ยังปรากฏอยู่ พวกมลายูซึ่งเป็นชาวเมืองสุมาตรา พึ่งอพยพเข้ามาปะปนในชั้นหลัง และพวกเมืองไทรทั้งที่เป็นเชื้อไทยและเชื้อมลายู พึ่งมาเข้ารีดถือศาสนาอิศลามขึ้นในเมื่อกรุงเก่าเป็นราชธานีนี้เอง...."[๔๔]

ลักษณะหนึ่งที่แปลกไปจากหนังสือที่เขียนก่อนหน้าพระองค์ท่านก็คือ พระนิพนธ์ส่วนใหญ่ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพมีการทำเชิงอรรถ หรือที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า foot note ซึ่งนักเขียนไทยในสมัยโบราณหรือแม้แต่นักเขียนร่วมสมัยกับพระองค์ท่านยังไม่นิยมทำกัน การทำเชิงอรรถเป็นวิธีการเขียนหนังสือของฝรั่งทำขึ้นเพื่อเหตุผลหลายประการ คือ ประการแรกเพื่อเป็นการยืนยันว่าข้อความที่ยกขึ้นมาอ้างข้างบนนั้นเป็นจริงและเอามาจากที่ไหน ประการที่สองเพื่ออธิบายแทรกข้อความในเนื้อเรื่อง อาจจะเป็นข้อวิจารณ์ของผู้เขียนเองก็ได้ แต่ไม่สามารถจะกล่าวปนกับ

---

๔๔ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๑๑๒ – ๑๑๓

เนื้อเรื่องได้ เพราะอาจทำให้เนื้อเรื่องเสียการติดต่อกันไปก็ได้ ดังนี้เป็นต้น การทำเชิงอรรถจึงมีประโยชน์อยู่มากในอันที่จะแสดงให้ผู้อ่านรู้ถึงหลักฐานซึ่งผู้เขียนนำมาใช้ประกอบการเขียนหนังสือ ได้รู้ถึงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เขียน ในอันที่จะเป็นแนวทางของการค้นคว้าต่อมาด้วย การทำเชิงอรรถของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพในพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์และวิชาการนั้น ส่วนใหญ่ทรงทำขึ้นเพื่ออธิบายเนื้อเรื่องและเพื่อแสดงวินิจฉัยส่วนพระองค์ซึ่งมีพระดำริว่าไม่ควรจะเขียนปะปนกับเนื้อเรื่องเพราะจะทำให้เสียใจความไป ทั้งนี้จะพิจารณาได้จากพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ซึ่งทรงแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นตัวอย่าง

อย่างไรก็ดี พึงสังเกตว่า หนังสือที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นภายหลังพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ นั้น มีลักษณะ วิธีการเขียน และวิธีการดำเนินเรื่อง แบบเดียวกับพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๒ ทั้งสิ้น เช่น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ประชุมพงศาวดารภาคต่าง ๆ ความทรงจำ เทศาภิบาล และ พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงวางหลักการเขียนประวัติศาสตร์ไว้หลายประการในหนังสือพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน และจากหลักการเหล่านั้นเองทำให้เราได้ทราบแน่ชัดว่า สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ไทยพระองค์แรกที่ทรงเข้าพระทัยถึงวิธีการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์อันถูกต้องตามหลักสากลนิยม ทั้งยังทรงเบิกทางการเขียนประวัติศาสตร์ด้วยวิธีใหม่ไว้ด้วย มีพยานหลักฐานที่ยืนยันได้คือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงเขียนตามแบบสมัยใหม่อย่างถูกต้อง และเป็นหลักของการเขียนหนังสือพงศาวดารและประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมาด้วย

มีมาตรฐานแห่งความจริงที่เชื่อถือได้

ความมุ่งหมายที่สำคัญของการเขียนประวัติศาสตร์ก็คือ เขียนเพื่อเสนอความจริงต่อผู้อ่าน และจุดเด่นของหนังสือประวัติศาสตร์นั้นอยู่ที่ข้อเท็จจริงต่าง ๆ หนังสือประวัติศาสตร์ที่ดีจะต้องมีมาตรฐานแห่งความจริงที่เชื่อถือได้ เพราะเหตุนั้นการเสนอความจริงของผู้เขียนย่อมมีอิทธิพลต่อหนังสือที่เขาเขียนอยู่มาก แต่การที่จะเสนอความจริงได้ถูกต้องมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เขียนและหลักฐานต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการเขียนด้วย โดยเหตุที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์หนังสือประวัติศาสตร์ ซึ่งล้วนเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีตและในสมัยของพระองค์ท่านเกือบทั้งสิ้น ดังนั้นจึงน่าจะพิจารณาว่าหนังสือพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านนั้นเสนอความจริงต่อผู้อ่านมากน้อยเพียงไร และมีมาตรฐานแห่งความจริงอันควรเชื่อถือได้หรือไม่ ข้อนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่ผู้ศึกษาพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของพระองค์ท่านควรคำนึงถึง

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีหลักในการทรงพระนิพนธ์หนังสืออยู่ว่า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทำนองใด ต้องเสนอความจริงต่อผู้อ่านทั้งสิ้น พระองค์ท่านได้ทรงแสดงทัศนะของการวินิจฉัยและการเขียนประวัติศาสตร์ว่า

"....ควรพิจารณาดูให้ดี อย่าลืมหลักฐาน อย่าเอาโลภจริตเข้าใส่ในการวินิจฉัยเรื่องราวในพงศาวดาร พึงกระทำด้วยความเที่ยงธรรม...."[๔๕]

อนึ่ง พระองค์ท่านทรงแสดงหลักของการแต่งหนังสือไว้อีกตอนหนึ่งดังนี้

"การแต่งหนังสือก็ดี เราควรสังเกตตัวเราเองได้ บกใดไม่ดี เราสังเกตหาเหตุผล หรือปรึกษาหาผู้รอบรู้ ความคิดความอ่านเราจะกว้างขวางขึ้นอีก

---

๔๕ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ขุนหลวงตากเป็นบ้าหรือ?", ใน, เรื่องบัวเบญจพรรณ และบันทึกรับสั่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พระนคร : ม.ป.ท., ๒๕๐๒), หน้า ๔๕

สำหรับนักโบราณคดีถ้าจะเล่นต้องจำไว้ สิ่งที่ร้ายที่สุดนั้นก็คือ ไม่รู้บอกว่าไม่รู้ที่เดียว ทำให้คนทั้งหลายที่พยายามศึกษาเสียไปด้วย หลักของเรื่องโบราณคดีคัดเอาแต่ใจความแล้วจำใส่ใจไว้ให้แม่นยำจะได้เป็นหลักวินิจฉัยต่อไป"[๔๖]

อีกตอนหนึ่งทรงกล่าวถึงหลักการแต่งหนังสือเฉลิมพระเกียรติว่า

"....ฉันเห็นว่าแต่งหนังสือเฉลิมพระเกียรติ ควรกล่าวแต่ที่เป็นความจริง ถ้าเอาความเท็จมากล่าวหาเป็นพระเกียรติไม่...."[๔๗]

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนักเขียนที่ทรงยึดมั่นในอุดมคติส่วนพระองค์ และทรงซื่อสัตย์ต่อความจริงอย่างยิ่ง ซึ่งจะเห็นได้จากการทรงพระนิพนธ์หนังสือเรื่องความทรงจำ ซึ่งเป็นชีวประวัติของพระองค์ท่านเอง ทรงเริ่มนิพนธ์หนังสือเรื่องนี้ที่เมืองปีนัง ทรงพระนิพนธ์ได้เพียง ๕ ตอน ก็ทรงหยุดไม่เขียนต่อไป และทรงให้เหตุผลกับ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาว่า

"พ่อเห็นจะเขียนต่อไปไม่ได้เสียแล้ว เพราะรู้สึกว่าเหมือนลอกหนังกำพร้าของตัวเอง...."[๔๘]

แม้ว่า ม.จ. พูนพิศมัย จะทูลวิงวอนขอให้ทรงพระนิพนธ์ต่ออีก ก็ไม่ทรงยินยอม แล้วตรัสตอบว่า

---

๔๖ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ปาฐกถาเรื่อง "ประเพณีไทย", ใน, ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า ๑๓๙

๔๗ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า

๔๘ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๔๐๕ – ๒๔๘๖), หน้า ก. (ตอนคำนำ)

"ไม่ได้แน่ เพราะผลบางอย่างต้องเล่าถึงเหตุ เพราะเหตุนั้นต้องพาดพิงไปถึงเรื่องของผู้อื่นด้วย พ่อจึงไม่สมัครใจจะเขียน...."[๔๙]

เพราะเหตุนั้นพระนิพนธ์เรื่องความทรงจำจึงมีอยู่เพียง ๕ ตอนเท่านั้น ไม่จบตามที่ทรงตั้งพระทัยไว้ แต่กระนั้นก็ยังเป็นหนังสือที่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ดีถ้าจะกล่าวถึงมาตรฐานความจริงของหนังสือแล้ว เราอาจกล่าวได้อย่างยุติธรรมว่า พระนิพนธ์ส่วนใหญ่ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพให้ความจริงที่ถูกต้องแก่ผู้อ่านเป็นอย่างมาก ข้อผิดพลาดก็มีอยู่บ้างแต่น้อย และถ้าจะเปรียบเทียบพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านกับหนังสือที่ผู้อื่นแต่งในสมัยก่อน หรือแม้แต่สมัยเดียวกับพระองค์ท่านแล้ว ก็ยังปรากฏอย่างชัดเจนที่เดียวว่า พระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพมีมาตรฐานความจริงที่ถูกต้องดีกว่าหนังสือของผู้อื่น ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากหลักการที่ทรงยึดมั่นในอุดมคติดังกล่าวมาแล้วประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงถือเหตุผลเป็นสิ่งสำคัญ ไม่ทรงเชื่อสิ่งใดโดยที่พระองค์ท่านไม่ทรงมั่นพระทัย หรือไม่ได้ทรงรับการยืนยัน ยิ่งกว่านั้นพระองค์ท่านเองทรงโปรดปรานการศึกษาค้นคว้าเรื่องต่าง ๆ อยู่ตลอดมา ยิ่งทรงสอบสวนค้นคว้า ก็ยิ่งทรงได้รับความจริงมากขึ้น เพราะเหตุนั้นจึงเชื่อได้ว่าพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านมีที่ถูกต้องมากกว่าที่ผิด ทรงระมัดระวังที่จะให้มีความผิดพลาดน้อยที่สุด ทั้งเนื้อเรื่องและรายละเอียดปลีกย่อยทั่วไป

สิ่งที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงระมัดระวังมากที่สุดคือเรื่องวัน เดือน ปีที่เกิดแห่งเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เพราะในหนังสือพงศาวดารที่ผู้อื่นแต่งก่อนหน้าพระองค์ท่านนั้น มักผิดพลาดในเรื่องวันเดือนปีมาก โดยเฉพาะเวลา

---

๔๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ข.

ที่พระเจ้าแผ่นดินขึ้นครองราชย์และเสด็จสวรรคต บางแห่งผิดจากที่เป็นจริงเป็นเวลาสิบ ๆ ปีก็มี นับเป็นข้อเสียประการหนึ่งของหนังสือพงศาวดารเก่าของไทย และก่อให้เกิดปัญหาแก่นักศึกษาประวัติศาสตร์ในการที่ไม่รู้วันเดือนปีที่แน่นอน[๕๐] สมเด็จ-กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเอาพระทัยใส่เป็นพระธุระในการสอบสวนวันเดือนปีในพงศาวดารทั้งในเรื่องเกี่ยวกับสมัยกรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยาอย่างมาก เช่น สมัยกรุงสุโขทัยก็ทรงเทียบเหตุการณ์โดยอาศัยหนังสือต่าง ๆ ทั้งของไทย และของเพื่อนบ้านใกล้เคียงประกอบกับศิลาจารึก จึงค่อยได้เวลาที่แน่นอนขึ้นบ้าง[๕๑] ส่วนเวลาของสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีซึ่งเป็นปัญหามาก ก็ทรงนำเอาเหตุการณ์ที่กล่าวในหนังสือฝ่ายของไทยและของต่างประเทศมาเทียบกับพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวง-ประเสริฐ (ซึ่งพระองค์ท่านได้ทรงตรวจสอบแล้ว และทรงเห็นว่าเป็นหนังสือที่มีความแม่นยำในเรื่องศักราชมากที่สุด) ทำให้ได้เวลาที่แน่นอนขึ้นกว่าของเดิม เพราะเหตุนั้น หนังสือพงศาวดารของพระองค์ท่านจึงให้ความถูกต้องในเรื่องเวลา เป็นอย่างมาก หรือถ้าเวลาจะผิดไปบ้างก็เพียง ๑ ปี หรือ ๒ ปี ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นเพราะทรงสับไปบ้าง เนื่องจากเวลาที่ทรงแต่งหนังสือนั้นทรงพระชรามากแล้วก็เป็นได้ สิ่งสำคัญในเรื่องเวลาในประวัติศาสตร์ที่ทรงทำไว้ก็คือพระองค์ท่านได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือสำหรับสอบศักราชขึ้นเล่มหนึ่ง ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้พิมพ์ขึ้นหลายปีมาแล้ว

ส่วนความผิดพลาดทางภูมิศาสตร์ในหนังสือพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านเรียกว่าเกือบไม่มีเลย เพราะสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเองก็ทรงเป็น

---

๕๐ A.R. Wood, A History of Siam (Bangkok : Siam Barnakich Press, 1933), p. 24

๕๑ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ประวัติของราชอาณาจักรสุโขทัย" ใน, ประวัติศาสตร์สุโขทัย ภาค ๑, หน้า ๑ – ๑๕

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นักภูมิศาสตร์ผู้หนึ่ง ซึ่งได้เคยทรงมีบทบาทสำคัญในวงการภูมิศาสตร์ของเมืองไทย คือ ในสมัยที่ทรงรับราชการทหารอยู่นั้น ได้ทรงจัดตั้งกรมแผนที่ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เป็นคราวแรก พระองค์ท่านเคยเสด็จไปตรวจสภาพภูมิศาสตร์และท้องที่ด้วยพระองค์เองเสมอมา อนึ่งในคราวที่ทรงจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลและตั้งเมืองทุกเมืองก็ทรงใช้แผนที่ประกอบด้วยอาณาเขตของมณฑลและเมืองเหล่านั้นจึงไม่ผิดพลาด อาจกล่าวได้ว่าพระองค์ท่านทรงรู้จักสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองไทยดีกว่าผู้อื่นใด เพราะเหตุนั้นในพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน จึงมักทรงคำนึงถึงความสำคัญทางภูมิศาสตร์อันมีผลต่อเรื่องนั้น ๆ ด้วยอยู่เสมอ และในที่ใดที่ต้องกล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์แล้วทรงบรรยายอย่างละเอียดและชัดเจนไม่มีข้อสงสัยโดยที่ไม่ได้ทรงเขียนแผนที่ประกอบเลย และถ้าหากผู้อ่านจะสอบสวนสถานที่ที่กล่าวไว้ในหนังสือพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน กับท้องที่จริง ๆ แล้ว จะปรากฏว่าถูกต้องเกือบทุกอย่าง

โดยเหตุที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้วิชาโบราณคดีเข้าช่วยการเขียนหนังสือด้วย จึงยังผลให้เรื่องต่าง ๆ มีความแม่นยำยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเรื่องโบราณสถานและโบราณวัตถุ

ตามธรรมดาของการเขียนหนังสือโดยทั่วไปแล้ว ย่อมต้องมีข้อผิดพลาดบ้างไม่มากก็น้อย ทั้งนี้เป็นวิสัยสามัญของมนุษย์ พระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงมีข้อผิดพลาดอยู่บ้าง ซึ่งพระองค์ท่านเองก็ทรงยอมรับความจริงในข้อนี้ ดังปรากฏในพระดำรัสที่ประทานแก่ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุมนชาติ สวัสดิกุล ว่า

"ขอให้นึกดูเถิดว่าหนังสือที่ฉันเขียนขึ้นนั้นมีเท่าไร จะให้ถูกหมดอย่างไรได้ มันก็ต้องมีผิดบ้าง"[๕๒]

---

๕๒ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิกุล "มรดกที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานแก่ข้าพเจ้า....", จันทรเกษม ฉบับที่ ๔๖, หน้า ๔๒

ด้วยเหตุนี้ความผิดพลาดในพระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงมีอยู่บ้าง เช่น ในพระนิพนธ์เรื่อง "ไทยรบพม่า" ตอนสมเด็จพระศรีสุริโยทัยสิ้นพระชนม์ขาดบนคอช้าง ทรงกล่าวว่าหลังจากที่สมเด็จพระศรีสุริโยทัยทิวงคตบนหลังช้างแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จไปผนวชเป็นพระภิกษุ ซึ่งไม่ตรงกับหลักฐานของพม่าที่กล่าวว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิถูกจับเอาไปเป็นเชลยที่พม่าอยู่ชั่วเวลาหนึ่ง ครั้นต่อมาเมื่อสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จไปประทับที่ปีนังแล้ว ทรงพิจารณาเห็นข้อผิดพลาดนี้ และทรงแก้ไขอนุโลมตามหลักฐานของพม่าไว้ในหนังสือพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช[๕๓]

สิ่งที่ทรงได้รับยกย่องอีกประการหนึ่งน่าจะได้แก่การที่ทรงมีน้ำพระทัยกว้างขวาง และทรงยอมรับนับถือข้อคิดเห็นของผู้อื่นด้วย ข้อนี้ปรากฏพยานหลักฐานอยู่ในวิธีการที่ทรงวินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ และทรงกล่าวไว้ด้วยพระองค์เองก็มี

อย่างไรก็ดีพอจะสรุปได้ว่าพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านมีมาตรฐานแห่งจริงเป็นอย่างมาก และเป็นหลักของการตัดสินข้อวินิจฉัยอื่น ๆ อยู่จนปัจจุบันนี้

ถึงแม้พระนิพนธ์ของพระองค์ท่านจะมีข้อบกพร่องหรือที่ผิดพลาดอยู่บ้างในบางตอนก็ย่อมเป็นไปได้

๓) <u>เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ที่ให้ความรู้อย่างกว้างขวาง</u>

ในการนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ นั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิยมที่จะบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ อย่างละเอียดและมีเหตุมีผล ทั้งยังทรงสอดแทรกเรื่องต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับปัญหาหรือหัวข้อที่ทรงกล่าวถึงไว้ด้วย มิได้ทรงกล่าวเฉพาะในแง่ของประวัติศาสตร์แต่อย่างเดียว แต่ทรงกล่าวถึงสภาพของเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และประเพณีต่าง ๆ ประกอบไว้อย่างน่าสนใจ นักวิจารณ์บางท่าน

---

๕๓ เรื่องเดียวกัน.

อาจมีความเห็นว่าพระนิพนธ์บางเรื่องทรงบรรยายไว้อย่างละเอียดมากเกินไป แต่ถ้าจะมองดูในแง่ของคุณค่าทางให้ความรู้แล้วจะเห็นได้ว่า พระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพให้ความรู้ในด้านต่าง ๆ อย่างกว้างขวางดียิ่ง ทั้งยังไม่เกิดปัญหาในการตีความในเรื่องความหมาย และในเรื่องราวบางอย่าง ทั้งนี้เพราะทรงบรรยายอธิบายไว้อย่างละเอียดแล้ว แต่กระนั้นก็ทรงมีศิลปะในการบรรยายด้วย การอ่านพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านจึงไม่ก่อให้เกิดความเบื่อหน่าย แต่กลับได้รับความบันเทิงใจอันนอกเหนือไปจากความรู้ทางวิชาการอีกประการหนึ่งด้วย

พระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ถือได้ว่าเป็น "งานชิ้นเอก" ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือเรื่อง "ไทยรบพม่า" หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องราวการรบพุ่งระหว่างไทยและพม่าอันมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งถือว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดเหตุการณ์หนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพไม่ได้เพียงแต่ทรงบรรยายถึงเรื่องราวการรบพุ่งแต่อย่างเดียวเท่านั้น แต่ทรงกล่าวถึงการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทั้งฝ่ายของไทยและของพม่าไว้อย่างละเอียด ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์อย่างดียิ่ง จริงอยู่ถึงแม้ว่าพระนิพนธ์เรื่องนี้จะมีข้อผิดพลาดอยู่บ้างดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็ไม่มากนัก และได้ทรงแก้ไขไว้แล้วในเรื่องอื่น ส่วนใจความสำคัญยังคงถูกต้องดีอยู่ ทั้งการดำเนินเรื่องก็ติดต่อกันดี การใช้ภาษาก็สละสลวยน่าอ่าน พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นหนังสือที่มีค่าทางประวัติศาสตร์มาก ผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยควรจะต้องอ่านหนังสือเรื่องนี้ประกอบด้วย และเป็นหนังสือที่มีผู้ใช้อ้างอิงมากที่สุดเรื่องหนึ่ง

ในบรรดาพระนิพนธ์ที่ทรงใช้ชื่อว่าพระราชพงศาวดารนั้น เรื่องที่สมบูรณ์ที่สุด และมีชื่อเสียงมากที่สุดได้แก่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เพราะทรงกล่าวถึงเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในรัชกาลนั้นอย่างไม่มีผิดพลาด และเป็นหนังสือพงศาวดารเรื่องแรกที่แต่งขึ้นตามวิธีใหม่ ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ นั้น ทรงพระนิพนธ์ไว้ไม่จบรัชกาล แต่กระนั้นก็เป็นหนังสือประวัติศาสตร์

รัชกาลที่ ๕ ได้ดีที่สุดเล่มหนึ่ง และมีเรื่องราวหลายตอนที่ไม่อาจหาอ่านจากหนังสือเรื่องอื่นได้ เช่นพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๕ และพระประวัติของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เป็นต้น

ส่วนพระนิพนธ์ที่เป็นชีวประวัติหรือประวัติบุคคลสำคัญนั้นเล่า พระองค์ท่านก็มิได้ทรงบรรยายแต่เฉพาะประวัติของผู้นั้นแต่อย่างเดียวล้วน ๆ ทรงบรรยายถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่บุคคลผู้นั้นได้เกี่ยวข้อง เช่น พระนิพนธ์เรื่อง พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวาวงศ์วโรปการนั้น พระองค์ผู้ทรงนิพนธ์ทรงกล่าวถึงการปรับปรุงการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งถือว่าเป็นเหตุการณ์ตอนที่สำคัญที่สุดตอนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยไว้ด้วย ส่วนพระนิพนธ์เรื่องประวัติสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ นั้น ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ควรอ่าน เพราะพระองค์ท่านได้ทรงบรรยายถึงบุคคลิกลักษณะ นิสัยใจคอ และความสามารถของบุคคลผู้มีบทบาทสำคัญทางการเมืองเป็นอย่างมากผู้หนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ไว้หลายทัศนะ ทั้งยังได้ทรงสอดแทรกเรื่องการติดต่อกับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ไว้ด้วย ตลอดจนทรงแสดงให้เห็นถึงทัศนะคติบางประการของชาวไทยและชาวต่างประเทศรวมทั้งรัฏฐาภิปาลโนบายทางการเมืองของไทยในสมัยนั้นไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง และจะหาอ่านจากหนังสืออื่น ๆ ได้ไม่ง่ายนัก

อย่างไรก็ดีไม่ว่าจะกล่าวในทัศนะใด ๆ ก็ตาม ก็ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะกล่าวว่าพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้นมีคุณค่าต่อการศึกษาเล่าเรียนโดยแท้จริง

ในฐานะที่ทรงเป็นนักประวัติศาสตร์นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ซึ่งทรงมีพระปรีชาสามารถในกิจการด้านประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง เพราะได้ทรงศึกษา ทรงค้นคว้า ทรงนิพนธ์ และทรงวินิจฉัยเรื่องราวในประวัติศาสตร์ และได้ทรงใช้วิชาประวัติศาสตร์ให้เป็น

ประโยชน์แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด อนึ่งควรจะพิจารณาว่า การที่ทรงประสบความสำเร็จในพระกรณียกิจด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การปกครอง หรือด้านใดก็ดี น่าจะเป็นผลส่วนหนึ่งอันสืบเนื่องมาจากการที่ทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะสำหรับการปกครองนั้น "วิชาประวัติศาสตร์เป็นวิชาสำคัญวิชาหนึ่งที่นักปกครองจะต้องศึกษาโดยแจ่มแจ้ง เพื่อจะได้เรื่องราวในอดีตมาเป็นบรรทัดฐานของแนวการปกครองในปัจจุบัน...."[๕๔]

อนึ่งพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของพระองค์นั้นเล่า ก็ล้วนเป็นหนังสือสำคัญอันเป็นหลักของการศึกษาเล่าเรียนของชาติในสมัยปัจจุบัน การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเท่าที่ดำเนินมาและเจริญแพร่หลายขึ้นได้ถึงเพียงนี้ก็เป็นผลส่วนหนึ่งที่เกิดจากพระกฤษฎาการของพระองค์ ดังนั้นจึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งแล้วที่จะทรงได้รับพระสมัญญานามว่า "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ของไทย"

---

๕๔ ม.ร.ว. สุมนชาติ สวัสดิกุล, "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะทรงเป็นนักประวัติศาสตร์", ใน, สุมนชาตินิพนธ์, หน้า ๑๕๘

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย